

Visszatekintés az Unitárius Teológiai Akadémia fejlődésére.

Irta: **dr. Boros György.**

Az Unitárius Teológiai Akadémia legújabb szabálya* olyan szervezetet biztosít az intézetnek, amely lényegében nagyon sok ideig nem fog változni. Ez a betetőző szabályzat. A megelőző szabályok keletkezését, s illetőleg az intézet fejlődése folyamatát a következőkben foglaljuk össze.

1566—1847. 3 és 4 éves *Philosophus cursus*.

Az unitáriusok kolozsvári főiskolája a nagy közönségnek a középfoku műveltséget nyújtotta, az unitárius papságnak a felsőbb foku teológiai tudományosságot. A tanuló ifjúság a felsőbb osztályokban két részre oszlott, egyik része, a *secundánusok*, világi pályára, a *togátusok* egyházi pályára készültek. A főiskola felsőbb osztályai a *philosophus* és *teológus cursus*ra voltak berendezve. A *philosophus cursus* 1794 előtt 3 éves volt, ettől az időtől kezdve 4 évre terjedt.

A teológiai *cursus* tudományos és gyakorlati szakoktatásról gondoskodott azok számára, akik papi vagy tanítói pályára szándékoztak lépni. Minthogy az a tanuló, aki *togátus* lett, segélyben részesült, s majdnem önjáróan végezhetette a főiskolát, a *togátusok* rendszerint jóval többen voltak, mint a hányat az egyházközségekben el lehetett helyezni. Egy-egy végzett ifjú 4—6, sőt több évet is töltött az iskolában. Sokan más pályát választottak, aminek az az üdvös következménye volt, hogy az egyház világi férfiai is jól tájékozva voltak az egyház ügyeiben és a hittani kérdésekben. Az egyház általános szabálya azt rendelte, hogy mielőtt valaki papi állást foglalna el, tanítson legalább 3 évig valamelyik középiskolában, mint köztanító

* E. Főtanács jegyzőkönyve 1915.

(lector) vagy valamelyik egyházköztségben (ecclesia), mint mester. Ezalatt az idő alatt nőszülők nem volt szabad.

A teológiai oktatás gyakorlati részét a főiskola igazgatója vezette. Ő eskette föl a togátusokat, miután a jelentkezőket a Confessioból ünnepélyesen vizsgáztatta. A XVII-ik száz utolsó és a XVIII-ik első felében a kolozsvári Dimény Pál *Catechesis, seu brevis institutio religionis Christianae secundum unitarios* c. kátét kellett felmondani azoknak, akik a papi pályára szándékoztak lépni és a frequentálást kiállották. A káté 130 kérdést tartalmazott. Később egy rövidebbet, az ú. n. brandenburgi confessiót mondták föl. Ő vezette az egyházi szónoklást (concio) és a szónokok bírálatát. Ő bocsátotta ki ünnepi szolgálatra (legatus) a togatus ifjakat, mely alkalommal az elmondandó beszédeket megvizsgálta, megjavította. Az igazgató és a tanárok is fölszentelt lelkészek, tehát a teológiai tárgyak tanítására egyaránt minősítve voltak.

A tanárok fölött főfelügyeletet gyakorolt a püspök. Dávid Ferenc püspök 1566-ban a Károlyi Péter igazgató előadásán megjelent, a tanítást kifogásolta, mivel biblia-ellenesnek találta. A következője lett, hogy Károlyi az intézetből eltávozott.

Szívesen alkalmaztak külföldi jeles férfiakat, gyakran hitők miatt üldözötteket. Külföldiek voltak: Sommer János, Glirius Mátyás s a híres Paleolog Jakab tanárok, a két utóbbi igazgató, Erasmus János és mások is.

Enyedi György a XVI-ik száz végén először tanítványainak adta elő azokat a magyarázatokat a szentháromságra vonatkoztatott bibliai helyekről, amelyeknek cáfolása a hazai és külföldi teologusokat teljes száz esztendeig foglalkoztatták. Árkosi Benedek hittanbölcselemi fejtegetéseit lelkészjelöltjeink és lelkészeink sok ideig kézről-kézre adták kéziratban. A XVIII-ik százban Szentábrahámi és Agh István püspökök a hittani tételeket tudományos formába öntötték, Fejérvári Sámuel héber nyelvtant és szótárt készít, Szász Mózes a XIX-ik száz elején magával hozza a jeni egyetemről a bibliai kritika legújabb elméletét és aszerint tanít, amint egy értekezéséből tudjuk. Sylvester György egy zsinati beszédben már nyilvánosan állást foglal az újkori bibliai kritikának a mellett a tétele mellett, amely a *höhere Kritik*-hez vezetett.

1762-ben a királyi kormányzékhez előterjesztést tesz az egyházi tanács, melyben bejelenti, hogy „a collegiumban a theologia is taníttatik, s az ő és új szövetség megértése végett a zsidó és görög

nyelv alapjai, továbbá a philosophia egy része: a logika, physika, metaphysika.“

1764-ben a kir. kormányzék egyetem felállítását tervezte a nem katolikusok számára. „A reform. és unitárius hívek kívánták, mindenik vallásból legyen 3 tanár nemcsak hittanban, hanem történelemben is.“

1774-ben Agh István püspök fölratban kéri, hogy mind a négy bevett vallásban legyen tanár, s tanítani kell theológiát, zsidó és görög nyelvet, egyetemes hittant és egyetemes történelmet.“

A hitviták érdekében tanították a biblia eredeti nyelveit, a hébert és a görögöt. Tanítottak bibliamagyarázatot, a hittan és erkölcstan mellett metaphysikát, logikát és a philosophiának más ágait. Tanítottak egyháztörténelmet és szertartást. „A papságra készülő diáknak ezeket tanulni és tudni kell, különben nem rendeltethetik ki papnak.“ (1824. évi E. K. Tanács jk. 61. sz.)

Sem a főiskola szervezetében, sem a tanítás tárgyaiban és terjedelmében nem történt lényegesebb hatósági módosítás a XIX-ik száz első fele végéig. A tanítás bővítése, a kor szelleméhez alkalmazása, egészen a tanárok tudományos készülttségétől függött.

Az alsó osztályok sikeres elvégzése után a 3 évi filozófiai tanfolyamot el kellett védezni, mindenik félévben vizsgát kellett tenni. Mindenik félév végével rangsorozás történt, s a mely sorban az utolsó félév végén soroztatnak, aszerint nevezik ki ekklésiába. (1837. évi Főt. 12. sz. 1859. évi kolozsvári zsinat 38. jk. sz.)

A papságra kinevezés és az állás elfoglalása után az új papnak két vizsgát kellett kiállania. Egyiket a párciálison a Főtanács és a Zsinatok szabályozó rendeletei szerint, másikat a Főtanácson.

1847—1859-ig két éves theologiai cursus.

1845-ben a homoródalmási zsinat egy indítványt elfogad és elvben kimondja a theologiai cursusnak a philosophiai kursustól teljesen külön választását (27—1845. zs. főtanácsi szám.) vagyis, hogy „a hittan 2 éveken keresztül taníttassék a magokat pappá szánt ifjaknak.“

Ehhez a határozathoz hozzá teldja a zsinat: elfogadtatik azon nyilvános kifejezéssel azonban, hogy a philosophiai tudományok rendes idő folyamán kívül a hittan 2 éven keresztül taníttassék, a magokat pappá szánt ifjaknak.

Az elvi határozathoz még azt is hozzá teldotta a zsinat, hogy

„a philosophiai tudományok között is taníttassék az eddigi mód szerint egy népszerű hittan és egyháztörténet és annak csak tudományosabb s egyenesen a papságot illető osztályzata taníttassék a phil. tudományok bevégezése után.“

A terv elkészítését a zsinat megrendeli, de csak 1847-ben lépik életbe. Ekkor hozta a Főtanács a következő határozatot 12—1847 sz. alatt :

1. A vallástani folyam a bölcsészeti tanfolyam 3 évei után következik s tart két évet.

2. A jelen iskolai évben a bölcsészeti tanfolyamot végzendő ifjakon elkezddőleg, a magát egyházi hivatalra elhatározó minden ifju köteles a 2 évi vallástani folyamot bevégezni s a rendes közvizsgálatokon kívül a papságra készülők, mielőtt alkalmaztatnának a főt. püspök úr és a vallástani professor által az egyh. képv. tanács által kirendelendő biztosok jelenlétében a tanulmányokból, és papi képzettségük felől történendő szoros vizsgálatot kiállani, mely vizsgálat megtörténte nélkül, senki is papi hivaltal nem igényelhet, az E. Főtanács is az académizánsok választásában a teológiai cursust végzettekre tekintettel lévén.

3. Oskola-mesteri hivatalra oly ifju, ki az egész teológiai tanfolyamot nem végezte, csak azon esetben rendeltethetik ki, ha a teol. cursust végzettek közül, a magát előadott állomásra senki se vállalkoznék, önként értve, hogy az ily kirendelendő ifjuban is az arra alkalmasság megkivántatik, egyébaránt az így kirendelt egyén papságra csak úgy emeltethetik, ha az illető vallástani tudományokból közvizsgálatot adand s ezen kívül papi képzettségéről a főt. püspök úr és a vallástani professorra előtt az előbbi pont értelmében a szoros vizsgálatot kiállandja.

4. Az eddigi rendszer szerint végzett, egyh. hivatalra várakozó s a főiskolában benn vagy engedelemmel itt a városon lakó ifjak, a köztanítókat kivéve, tartoznak a teol. cursust hasonlólag járni, a tanulmányokból a rendes közvizsgálatot megadni, azonban alkalmazási hely adódván elő, ezen két évi tanfolyamnak el nem végzése meg nem gátolhatja őket, hogy papságra azonnal ki ne rendeltessenek. Az olyanok mindazonáltal, kik mielőtt alkalmaztatnának, ezen cursust bevégzik, hasonlólag a harmadik pontban meghatározott külön szoros vizsgálatot is kiállani tartoznak.

5. A bölcsészeti tanfolyam második és harmadik évében is hetenkint két-két órán a hittudomány (dogmatica theologia) és általában az egyházi történet, különösen pedig az unitáriusok historiája tanítandó lévén, a két évi teol. tanfolyam tárgyait teendik :

A hittudomány, erkölcsi vallástan, pastoralis theologia vagyis homiletica, catechetica, liturgia, egyházi igazgatás ismertetése, egyházi jog, symbolica theologia, teológiai tudományok encyclopediája,

egyházi történetek, archeologia vagyis bibliai régiségek, az ó és új testamentum ismertetése és exegesis. Melyek folyvást gyakorlatok kíséretében az 1-ső és 2-ik évi teológusoknak együtt a két éven keresztül a szokott tanítási napokon naponként két órát fognak, a jövő iskolai évben elkezdve a vallástan professora által taníttatni, hetenként 2 órát kivéve, mely 2 óra alatt a 2-ik és 3-ik évi philosophusoknak fognak a kiszabott teológiai tanulmányok a vallástani professor úr által népszerűen előadatni.

Egyébaránt óhajtottam levén, hogy a teol. tudományok a teológusoknak még terjedelmesebben s több órákon keresztül taníttathatóknak s következőleg a tanulmányok tanítása két professor által eszközöltessék. Ez iránti véleményadásra a Képviselő E. Tanács megbizatik.

6. A templomi énekelés és orgonálás tanulása is gondoskodása egyik nevezetes tárgya lévén, ajánlatik a Képviselő E. Tanácsnak, hogy főiskolánkban egy kisdud orgona létesítését aláírás útján eszközölje.*

7. A főiskolában csütörtökön reggelenként tartani szokott próba prédikálást, vagyis contiot, ezentul, a jövő iskolai évben elkezdve, csak is a teológiát tanulók és a végzettek, vagyis az állomásra leendő alkalmaztatást várók lesznek kötelesek a vallástan professora vezérlete alatt tartozásképen gyakorolni, mellyel összekötve leendnek az egyéb papi ágendákban gyakorlatok is. A vasárnap reggeli szónoklat vagyis oratio, kötelessége pedig a rector professor felügyelete alatt ezuttal is az egész felsztyáli ifjuságra kiterjed.

8. A kolozsvári templomban is csak a teologusoknak s egyáltalában az egyházi hivatalra leendő alkalmazást váróknak leendő szabad a vallástani professor felügyelete alatt predikálni, mire mind a sor szerint rendesen, mind pedig rendkívülieg, valahányszor a főt. püspök úr, vagy az előljáróság, vagy a vallástani professor rendelendi, köteleztetnek; kivételképpen a templombani predikálás a philosophiai tanfolyamot gyakorló oly egyéneknek is megengedtetvén, kiket a vallástani professor vagy a főt. püspök úr arra felhatalmazand, az ilyenek a főt. püspök úr rendelkezésére is predikálni tartozván.

9. A lecke órák czélszerű elrendelése s az ezennel elhatározott teológiai cursus folyamatba indítása az iskolai igazgatóságra bizatik.

Erre a határozatra Ferencz József püspök úr egy tanulmányában,** amely 1886-ban, vagy a megelőző évben készült s a melyet készséggel rendelkezésünkre bocsátott és föl is használtunk, a következő megjegyzést teszi:

* A nagy „hallteremben“ volt föllállítva az orgona.

** Emlékirat az unitárius vallásközönség papnöveldeje tárgyában. Kézirat, 33 ívrét oldal.

„E határozat azt mutatja, hogy 1847-ben egyházi főhatóságunk is teljes tudatára jutott annak, hogy többé nem nélkülözhető papjainkra nézve is a specialis szakképzés. Sőt az 5-ik pontban felölelt tantárgyakat tekintve, a felállítandó teológiai cursust elég magasra irányozta. Csaknem minden benne van, a mi egy teológiai cursusban benne kell hogy legyen. Hanem, hogy mind ezen tantárgyakat egyetlen egy vallástani professor két év alatt, hetenként öt napi 2–2 órával eltanítsa, ez már egy kissé mégis sok volt még kívánságnak is. Annyival inkább, mert az a vallástani professor nálunk nem más volt, mint a kolozsvári eklézsia rendes papja, a kinek mint ilyennek még szintén terhes munkaköre volt. Következőleg nem élhetett kizárólag a teológiai tanításnak, hanem mint akkor gyakorlatban volt, minden három vasárnapból kettőn prédikálnia is kellett, a harmadik vasárnap ezt a káplán végezte, egyéb papi teendőket egyedül teljesített s még hozzá a philosophiai cursusban is volt a vallástánításra 2 órája. Hogy a kívánságot maga a főtanács is merésznek találta, ugyancsak a határozat idézett pontjából kitűnik, mert végül ohajtását fejezte ki, hogy módját kellene találni annak, hogy a megkívántató tanulmányok tanítása két professor által eszközöltetnék.“

Az egyházi szónoklat — akkori elnevezés szerint concio — gyakorlását az 1847 évi Főtanács a teológiát tanulóakra tette kötelezővé. A határozat írásban maradt, mert a conciora a felosztályú tanulók is eljártak és prédikációt tartottak a középiskolai törvény életbe léptéig, sőt még azután is több évig.

Erre Ferencz József püspök azt jegyzi meg: „a mi pedig a próba prédikálást illeti, ugyan hogy lehet azt gymnasiális tanulóktól követelni, hogy a biblia minden ismerete nélkül magok irjanak egyházi beszédeket.“ E helyett ajánlja, hogy csak az előadás gyakorlására szorítkozzék a prédikálást vezető pap, „tehát a szónoki előadásban lehetne gyakorolni a gymn. tanulókat is.“

A teológiai önálló cursus az 1847—48. tanévben 11 tanulóval megnyílt. Kriza János tanította. Az első félévben archeológiát és paptant, a 2-ik félévben egyháztörténetet és papi gondot tanultak. Minthogy ugyanakkor fölállott a jogi tanfolyam is, a teologusok az első félévben magánjogot, a másodikban törvénykezési gyakorlatot és közjogot tanultak. Megalakult az önképzőkör.

A szabadságharc megszakította a megkezdett munkát. A teológus cursus csak az 1853. tanévben kezdődött meg újból. Ekkor az I. évfolyamra 7 tanuló jelentkezett. Az I. félévben hit- és erkölcs-tant, bibliai régiséget, egyháztörténetet, a II. félévben egyháztörténetet és paptant tanultak. A jog tanulása elmaradt, mivel a tan-

szék alapítványa a szabadságharc leverése után megsemmisült, Kossuth-bankjegyekben volt befizetve.

1857—1896. Theologiai Seminarium. 3 éves tanfolyam.

1857-ben az egyház újult bizalommal és megfelelő eréllyel fog hozzá a teológiai oktatás rendezéséhez. Az 1847-ben hozott határozat végrehajtását tűzi ki célul s úgy intézkedik, hogy a teológiai tanár mellett, aki egyben kolozsvári pap is, tanítson a püspök 5 órán s két gymn. tanár is vegyen részt.

A 12—1857. sz. főtanácsi határozat az ének és orgona tanítását, a „barom orvoslást,” a gyümölcs és selyemtenyészítés tanulását is megrendeli. Az egyházjog tanítását Mikó Lőrinc tanárra bizza.

Ez a határozat sem valósította meg a reménységet. Két év múlva (1859.) újból a „*Theologicum semminarium*” felé fordul a figyelem. A 38—1859. sz. főtanácsi határozat fölújítja az 1847 évi intézkedéseit, de az ott megjelölt tantárgyak mellett még „a bölcselem, t. i. ethica és metaphysica kapcsolatban a logicával, paedagogia és zsidó nyelv” tanítását is határozza. A tanítandó tárgyakat ezekben foglalja össze: hittudomány, erkölcsi vallástan, pastoralis theologia vagyis homiletica, exegesis, catechetica, liturgia, egyházi igazgatás ismertetése, egyházi jog, symbolica theologia, theologiai tudományok encyclopaediája, egyházi történetek, archeologiai vagyis bibliai régiségek, az ó- és új testamentum ismertetése, továbbá ethica és metaphysica logicával kapcsolatban, paedagogia és zsidó nyelv.”

A tantárgyak célszerű kioszthatása és taníthatása tekintetéből a teológiai tanfolyam két évről háromra nyújtott s a püspököt (Székely Mózes) a gymnasiumtól a teológiához helyezte a főtanács heti 5 órával. Így lett két rendes teológiai tanár: t. i. a püspök és a kolozsvári pap. Hozzá van téve az a meghagyás is, hogy a szükség szerint két vagy három gymnasiumi tanár segítsen.

Az 1859. évi főtanács 39. sz. rendeletével megszünteti a zsinati s partiális vizsgákat. E helyett kimondja, hogy „a három évi tanfolyamot végzett theologus ifjak ezután mind a három évi s így az egész theologiai tanfolyam végeztével egy általános vizsgálatot kötelezhetnek letenni a püspökség, iskolai igazgatóság s E. K. Tanácsi bizottmány összes vizsgáló széke előtt, még pedig mind a három évfolyam alatt tanult tantárgyakból.” A félévek végén tar-

tott vizsgálatok megmaradtak, a theologusok a vizsga eredménye szerint „rangsoroztattak.“

Ha az énekvezérek papi pályára akartak lépni, az eddigi zsinati vizsgáló bizottság előtt vizsgáztak. A partialisi vizsga rájuk nézve is megszűnt.

Ez a határozat tekintettel van a papi üresedésekre s megengedi, hogy valaki a három év végezte előtt neveztesse ki papnak, de rendeli, hogy a bizottság előtt tegyen vizsgát, mielőtt kinevezetnék.

A két éves tanfolyam helyett a három éves életbe lépett az 1860—61. tanévben. Ekkor kezdték tanítani a symbolika theológiát és az unitárius vallás történetét. A három éves tanfolyamon tanítottak: Székely Mózes filozófiát, közönséges egyháztörténelmet és az unitárius vallás történetét Erdélyben,

Kriza János, Dogmatica, moralis, pastoralis és symbolica teológiát,

Nagy Lajos exegesist és görög nyelvet, Brassai Sámuel zsidó nyelvet, Mikó Lőrinc egyházi jogot.*

1859-ben a zsinati főtanács a tantárgyak közé fölveteti az angol nyelvet „az angol unitárius egyházi irodalom bőségét és gazdagságát tekintetbe véve, mint szükséges kulcsát szent vallásunkat érdeklő némely tekintélyes eszmeforrásoknak.“ A tárgy tanulása nem volt kötelező, de mégis megkezdődött már a következő évben. Buzogány Áron kezdte tanítani, folytatta Simén Domokos, majd Kovács János.

Az angol nyelv tanításának nagy lendületet adott a Paget Olivér emlékére 1868-ban a nevezetes tordai emlékszinaton tett alapítvány, minek jövedelméből állandóan ki van tűzve három (25, 50, 100 fritos) jutalom.

1877-ben az angol nyelv tanítása a teológusoknak kötelező tárgyává tétetett.

A dogmatörténelmet és teol. encyclopédiát fölvette Simén Domokos, ki 1866-ban lett az intézet tanára.

A teológiai oktatás ennyire útba volt igazítva, de nehezen tudott célja felé közeledni. Kriza püspökké választása (1861.) után

* Lásd Ferencz József idézett kéziratát és Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítőjét 1896—97-ről „Visszapillantás a papnevelő intézet 50 éves multjára, Boros György dékántól.

is csak a kolozsvári két pap tanított egyik-másik gymn. tanár segítségével: Ferencz József, Marosi Gergely, majd helyette Simén Domokos, Derzsi József, Péterfi Dénes, Mózes András. Ferencz József püspökké választása után is tanított heti 5 órán.

Az *orgona* tanulását 1860-ban (272. E. K. T. sz.) kötelezővé tette az E. K. Tanács, de csak 1870-ben léptette életbe s 1878-ban a papnövendékek tetszésére bízta a Főtanács. (25. jk. sz.) E helyett kötelezte a műének tanulására.

Az *egyházjog* tanulását 1872-ben (326. E. K. T. jk. sz.) kötelezővé tette. Egyik évben egyetemes, a másikban unitárius egyházjogot kellett tanulni.

Gazdasági és kertészeti ismeretek szerzése szükségességét hangoztatja Ferencz József püspök 1879-ben az E. K. Tanács előtt. Az indítványt a kereszturi zsinat (15—1879. sz.) elfogadja és életbe lépteti.

A *közegészségtan tanítására* 1882-ben a vallás és közokt. miniszter hívja föl a figyelmet. Az E. K. Tanács intézkedik (245—1882. t. ü. sz.), hogy az iskola orvosa (dr. Bartók István) heti 2 órán tanítsa. Azóta állandóan tanított.

1884—88. tanévben Boros György (ki 1879-ben lett teol. tanár) kezdeményezi egy új tudományág, a *bibliái teologia* tanítását és a *bibliái szövegírást*. Ezzel kapcsolatban a hittan tanítása az I. évről áttételezett a II. évre.

Ferencz József püspök fölvette a *szónoklattan*t, Péterfi Dénes a *vallásbölcsezet*t, Gálfi Lőrinc a *neveléstan*t.

A *vizsgálatok* érdekében meg-megújuló intézkedéseket tesz az egyház. 1861-ben az E. K. Tanács határozza (199. sz.), hogy a teológusok a három év elvégzése után még egy félévig készüljenek a papi szigorlatra. Ezt a határozatot a Főtanács 1862-ben megerősíti (53. jk. sz.). 1869-ben a Főtanács (6. jk. sz.) rendeli, hogy írásbeli vizsgát tegyenek. Simén Domokos teol. tanár ezt a határozatot úgy kívánja értelmezni, hogy a teológia összes tárgyaiból írásbelit kell tenni. Az E. K. Tanács méltányolta ugyan a Simén felfogását, de „körülményeinkhez képest gyakorlati szempontból“ fogta föl a kérdést és (34—1870. jk. sz.) azt határozta, hogy „a predikáció és agenda készítésből“ tegyenek írásbeli vizsgálatot.

Ferencz József püspök 1879-ben azt indítványozta, hogy a 3-ad évesek az év folyama alatt a teol. tudományok köréből fél-

évenként egy-egy írásbeli dolgozatot készítsenek, a dolgozatok tárgyát a szaktanár jelölje meg, a dolgozatot ő bírálja meg és a vizsgáló bizottságnak tegyen jelentést. Az indítványt a Főtanács (15—1879. jk. sz.) elfogadta, fönntartván a zárhelyi dolgozatokra vonatkozó intézkedést is. Egyik dolgozatot jan. 31-ig, a másikat május 31-ig kellett beadni a püspöki hivatalhoz, a ki a szaktanárnak adta ki bírálatra. A zárhelyi dolgozathoz segédkönyvül csak a bibliát vagy a bibliai szótárt szabad használni. Ha az írásbeli dolgozat nem felel meg, a szigorló szóbeli vizsgára nem bocsátható. A szóbeli vizsgálat a püspök elnöklete alatt egy bizottság előtt nyilvánosan tartatik. Őt érdemjegyet alkalmaztak: kítűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen. Egy javítás volt engedélyezve. A ki másodszor is elégtelen, a papi pályától el van zárva.

Az osztályok félévenként vizsgát tesznek. A ki elégtelen, egyszer javíthat, ha kettőnél nem több tárgyból elégtelen. Különben az osztály ismétlésére útasíttatik.

1885-től kezdve életbe lépik a 4-ik év, mint *szigorló év*. A tanulók nem járnak előadásra, hanem készítik az írásbeli dolgozatokat és készülnek a szóbeli vizsgára.

A *gyakorlati lelkészképzésre* előkészülés érdekében igen fontos intézkedésnek bizonyult a gymnasiumi *vasárnapi iskola* életbe léptetése. Boros György indítványára az E. K. Tanács meghatározta, hogy az alsó öt osztály unitárius tanulói a téli vasárnapok reggelén gyűljenek össze istentisztelet jellegű vasárnapi iskolára, mely áll gyülekezeti énekből, imából, közéből, tanításból és bezáró énekből. A tanítást a papnövendékek rendre végzik. A tárgyválasztásra, a tanítás menetére és megbírálására felügyelt az indítványozó. Kezdődött 1880-ban és egy vezetés alatt tartott az 1908—9 tanév végéig, midőn a főgymnasiumi vallástanári állás szervezetett. Ettől kezdve a vallástanár, jelenleg Vári Albert vezeti. Az E. K. Tanács az alapítónak és a vasárnapi iskola 30 évig vezetőjének, dr. Boros Györgynek elismerő köszönetet nyilvánít. Az első időszaki munkálkodásról terjedelmes naplókönyvek nyújtanak tájékoztatást, melyekből a tanítás tárgyát, a tanítás menetét meg lehet ismerni. Igen hasznosnak bizonyult mind a papnövendékekre, mind a tanulókra nézve az az eljárás, a mely több évig gyakorlatban volt, hogy a papnövendékek a tanítás után a tanulók 8—20-as csoportját maguk körül gyűjtötték s ott kérdés, vagy a tanulók kérdései alapján az eltanított tárgyat földolgozták, megbeszélték.

A Teológiai Intézet 1909. évi *Értesítője* (XI. évf.) a vasárnapi iskoláról kimerítő tájékozást tartalmaz.

Az *intézet önállósága* későre kezdett kibontakozni, mert habár 1847 óta van is bizonyos szervezete és 1859 óta két tanára, a főgymnasiummal oly szoros kapcsolatban él, hogy az önállóság nem vehető észre.

A teológusok együtt laknak a gymn. tanulókkal. Szobafőnökök, osztálytanítók és magántanítók. Ez a viszony jövedelmi nézőpontból előnyös, mert az idősebb és főképpen a végzett teológus különböző címeken annyi jövedelmet biztosít magának, hogy ha takarékos, még tőkét is gyűjthet. De másfelől az önálló tanulmányozásra kevés, vagy semmi ideje s még kevesebb alkalma, mert szobájában 15—20 tanuló van összezsúfolva.

Annyira szorosan be van ékelve a gymnasiumba, hogy igazgatója a kollegiumi igazgató. 1879—80-ról „*Értesítő*“ jelenik meg, de abban a teológia csak úgy szerepel mint a gymn. és elemi iskola mellett egyik, az első tag. Csak az 1894—95. évi *Értesítő*-ben jut annyi önállósághoz, hogy saját címe alatt — „Hittani intézet“ — külön van fölvéve és egy évi története egy csoportba foglalva van ismertetve. (A kolozsvári unitárius főiskola : hittani intézet, főgymnasium és elemi iskola *Értesítője* az 1894—95-ik tanévéről, szerk. Boros Sándor igazgató.) (XVI. évf.)

Az 1895—96. tanévben munkába vétetett az intézet új szabályzata és a következő évben életbe lépett.

(Folyt. köv.)

IRODALOM.

A német háborús irodalomból.¹

Olvasóink ismerik ennek a vállalatnak első kötetét. Most a másodikat akarjuk ismertetni. Nem lehet ránk nézve közönyös, minő gondolatok és érzelmek hullámszövevényében német szövetségeseink lelkében e világokat rázó kataklizma alatt. Lesznek e gondolatok között olyanok, melyek ismereteinket bővítik; ez érzelmek között olyanok, melyek lelkünket a bizalom és remény színes szárnyaira emelik. A német önérzet korlátlan megnyilvánulása egyik-másikunkat talán képes gondolkodóba és aggodalomba is ejteni.

Ezeket az előadásokat mindig „zsufolt ház” hallgatta végig. A kegyelmes úr mellett ott ült az egyszerű munkás s egyik sem kérdezte a másiktól társadalmi rangját és állását, politikai hitvallását és pártját. Egyek mind kivétel nélkül abban a gondolatban: Deutschland über alles. És egyforma figyelemmel és odaadással hallgatják egyetemi tanáraiktól az ígét, amely Németország nagyságát, legyőzhetetlenségét, jövő reményeit és kilátásait tárja eléjük, hogy a lelkesedés lángját szívükben elaludni s a kitartás állhatatosságát meglankadni ne engedjék. Innen az előadások népiesebb hangja. S említésre és követésre méltó az, hogy ezeknek a beszédeknek künn a tűzvonalban s benn a sebesültek és lábbadozók körében nagy és széles olvasó közönségük van.

Ezek a felolvasások kutatják a nemzeti gondolatot a költészetben, megkapják a minden áron győzni akarást és tudást a nép szociális ellátásában, a bátorítás és vigasztalás hangját a bibliában. A háború végső eredményeként azt várják, hogy a német kultúra világ-kulturává lesz. Foglalkoznak azzal a nagyon kellemetlen jelenséggel, hogy nemcsak ellenségeik, hanem a semleges nemzetek is kevés rokonszenvet mutatnak irántuk, sőt gyalázásokkal halmozzák el. Nagyobb részét ennek az ellenséges sajtó soha eddig a világtörténelmében nem tapasztalt hazudozásainak tulajdonítják s *Brückner* pl. keserűen jegyzi meg, hogy saját és ellenségeik tudósításaiiban csupán a tulajdonnevek egyeznek, minden egyéb teljesen elüt egymástól.² *Brandl* a mai angol harci lirát ismertette s látva a mérhetetlen gyűlöletet, amely nemcsak az angolok, hanem — valljuk

¹ Deutsche Reden in schwerer Zeit. 2. kötet. Berlin, 1915.

² Id. m. 290. l.